
ГОЛОТА М.В.,
асистент, кафедра психології,
Кременецький обласний
гуманітарно-педагогічний
інститут
ім. Тараса Шевченка,
м. Кременець

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У даній статті проаналізовано особливості морально-духовного становлення дитини шкільного віку, вплив педагога на формування моральності підростаючої особистості.

Ключові слова: дитина, школяр, мораль, моральність, становлення, педагог.

В данной статье проанализированы особенности морально-духовного становления ребенка школьного возраста, влияние педагога на формирование нравственности подрастающей личности.

Ключевые слова: ребенок, школьник, мораль, нравственность, становления, педагог.

In this article there are analyzed some specialities of moral and spiritual formation of a child of preschool age, teacher's influence on moral identity of growing up person.

Key words: a child, a student, morality, ethics, development, a teacher.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі, коли надто активізується людський фактор, як одній з умов подальшого людського прогресу, гуманізації суспільства надається велике значення. Перед школою ставиться завдання не просто підготувати відповідального громадянина, а людину, здатну самостійно оцінювати, що відбувається і будувати свою діяльність відповідно до інтересів навколишніх людей. Вирішення цього завдання пов'язано з формуванням стійких моральних властивостей особистості. З цього випливає **актуальність** обраної теми, яка обумовлена часом. Проблемою даної статті є аналіз педагогічних умов для духовно-морального виховання школярів. Учитель повинен знати особливості і закони засобів масової комунікації, уміти використовувати власні можливості у виховних цілях, щоб спрямувати діяльність на духовно-моральне виховання. Саме тому, **метою** статті виступає дослідження особливостей формування духовно-моральних цінностей школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема духовно-морального виховання особистості завжди була однією з актуальних, а в сучасних умовах вона набуває особливого значення. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що вихованню духовності було приділено чимало уваги. Багато з цих досліджень були виконані давно, що свідчить про те, що ця проблема завжди вважалася важливою. Так, наприклад, ми можемо назвати таких вчених-дослідників з даної проблеми як: В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, В. Кузь, Т. Філімонова, Н. Побірченко, Л. Пироженко та ін.

Виклад основного матеріалу. В. Сухомлинський наголошував про те, що необхідно займатися моральним вихованням дитини, учити «умінню відчувати людину». «Ніхто не учить маленької дитини: «Будь

байдужим до людей, ламай дерева, зневажай красу, вище всього став своє особисте». Уся справа в одній, у дуже важливій закономірності морального виховання. Якщо людину учать добру – учать уміло, розумно, наполегливо, вимогливо, у результаті буде добро. Учать злу (дуже рідко, але буває і так), у результаті буде зло. Не учать ні добру, ні злу – все одно буде зло, тому що людиною її треба зробити» [4, с. 120]. Сухомлинський вважав, що «непорухна основа морального переконання закладається в дитинстві, у раннім отроцтві, коли добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише за умови яскравої наочності, очевидності морального змісту того, що він бачить, робить, спостерігає» [4, с. 156] .

Моральне виховання – безупинний процес, він починається з народження людини і продовжується все життя, і спрямований на оволодіння людьми правилами і нормами поведінки. На перший погляд може здатися, що не можна визначити якісь періоди в цьому єдиному безупинному процесі. І, проте, це можливо і доцільно. Педагогіка зафіксувала, що в різні вікові періоди існують неоднакові можливості для морального виховання. Дитина, підліток і юнак, наприклад, по-різному відносяться до різних засобів виховання. Знання й навички досягнуті людиною в той чи інший період життя допомагають проектувати у вихованні її подальший ріст. У різні вікові періоди особистісного розвитку кількість соціальних інститутів, що приймають участь у формуванні дитини як особистості, різні. У процесі розвитку особистості дитини від народження до трьох років домінує родина. У дошкільному дитинстві до впливу родини додається вплив спілкування з однолітками, з дорослими людьми. Зі вступом до школи відкривається новий могутній канал виховного впливу на особистість дитини через однолітків, учителів, шкільні навчальні предмети і справи. Розширю-

ється сфера контактів із засобами масової інформації. З розвитком нових комунікаційних технологій і ростом кількості засобів масових комунікацій, а також відносна воля у виборі і подачі матеріалу збільшило роль цього фактора соціалізації.

О. Сухомлинська відзначає, що специфічною особливістю духовно-морального виховання є те, що він тривалий і безупинний, а результати його віддалені в часі, його не можна відокремити в якийсь спеціальний виховний процес. Формування моральності протікає в процесі багатогранної діяльності дітей (іграх, навчанні), у тих різноманітних відносинах, у які вони вступають у різних ситуаціях зі своїми однолітками, з дітьми молодшими за себе і з дорослими. Проте, моральне виховання є цілеспрямованим процесом, що припускає визначену систему змісту, форм, методів і прийомів педагогічних дій [5, с. 16].

Навчальний процес тісно поєднаний з моральним вихованням. В умовах сучасної школи, коли зміст пізнання збільшився в обсязі й ускладнився по своїй внутрішній структурі, у моральному вихованні зростає роль навчального процесу. Змістовна сторона моральних понять обумовлена науковими знаннями, які учні одержують, вивчаючи навчальні предмети. Самі моральні знання мають не менше значення для загального розвитку школярів, ніж знання з конкретних навчальних предметів. Процес морального виховання динамічний і творчий: вчителі постійно вносять у нього свої корективи, спрямовані на його удосконалення. Ефективність процесу виховання, як писав І. Тимківський, «залежить від знання кожним викладачем того живого матеріалу, з яким він має справу; він повинний знати, що йому необхідно уважно вивчати цього учня і знати його близько» Усі фактори, що обумовлюють моральне становлення, і розвиток особистості школяра, можна розділити на три гру-

пи: природні (чи біологічні), соціальні і педагогічні. У взаємодії із середовищем і цілеспрямованими виховними впливами школярі соціалізуються, здобувають необхідний досвід морального поведіння. Однак, незважаючи на те, що на моральне формування особистості здійснюють вплив багато соціальних умов, біологічні фактори, варто зазначити, що вирішальну роль у цьому процесі відіграють педагогічні, тому що вони найбільш керовані. Такого особливого значення педагогічному впливу надається ще і тому, що він більш цілеспрямовано впливає на вироблення визначеного роду відносин. З цього випливає, що суть морально-вихованої особистості складається не тільки в її знаннях, ідеях, досвіді суспільної поведінки, але й у сукупності вироблених особистістю відносин до навколишньої дійсності. Під час організації процесу морального виховання варто віддати перевагу об'єктивним відносинам, у які включаються учні в різних видах діяльності і спілкування. Ці відносини складають ширший об'єкт педагогічної діяльності. Проблемою морального формування особистості і проблемою психологічного розвитку школярів на окремих вікових етапах необхідно вважати ті якісні новоутворення, що виникають у процесі розвитку в сфері моральної свідомості, потреб і моральної волі дитини, і які в основному визначають той чи інший ступінь готовності до морального саморегулювання. Вітчизняний психолог А. Зосимовський розробив періодизацію морального розвитку дітей. Проаналізуємо її. Перший етап охоплює дитинство і раннє дитинство – етап пристосованої реактивної поведінки. Процес первісної соціалізації дитини. Оскільки в поведінці дитини панує мимовільність, а усвідомлений моральний вибір не представлений навіть у зародковому виді, розглянутий етап характеризується як час доморального розвитку. У цей період дитина здобуває готовність до адек-

ватного реагування (спочатку сенсорного, а потім узагальнено-вербального) на найпростіші зовнішні регулюючі впливи. За допомогою розумно організованої «поведінкової» практики, дитина готується до переходу на наступний, принципово новий етап свого духовного становлення [2, с. 45]. Другий етап характеризується в цілому формуванням у дітей первісної готовності добровільно, на основі елементарної усвідомленості змісту моральних вимог, підпорядковувати їм свою поведінку, ставити «треба» вище «хочу», причому недостатня усвідомленість моральних дій виявляється в дитини на даному ступені розвитку головним чином у тому, що її дії направляють не власні переконання, а некритично засвоєні нею моральні уявлення навколишніх. Цей етап охоплює дошкільний і молодший шкільний вік. З дошкільним періодом зв'язані джерела морального розвитку дітей, коли в них на тлі безпосередньо мотивуючої діяльності уперше виникають паростки довільної позитивної поведінки. У молодшому шкільному віці, у період власне морального розвитку дітей, їхня моральна сфера потерпає подальші зміни. Гру, як ведучий вид діяльності дошкільника, змінює тепер повсякденне виконання дитиною різноманітних шкільних обов'язків, що створює найсприятливіші умови для поглиблення його моральної свідомості і почуттів, зміцнення його моральної волі. Домінуюча в дошкільника мимовільна мотивація поведінки виступає в нових умовах довільної мотивації як соціально спрямована. Разом з тим, навіть найвищим рівням морального розвитку молодшого школяра властиві свої вікові обмеження. У цьому віці діти ще не здатні до досить повноцінно виробляти власні моральні переконання. Засвоюючи ту чи іншу моральну вимогу, молодший учень усе ще покладається на авторитет педагогів, батьків, більш старших учнів. Відносна несаможиттєвість морального мислення і велика

сугестивність молодшого школяра обумовлюють його легку сприйнятливості, як до позитивного, так і до негативного впливу. Вирішальними для переходу вихованця від однієї вікової морального ступеня до іншого, більш високого, є новоутворення, що виникають у процесі розвитку в його інтелектуальній і морально-вольовій сферах. Про моральність людини можна говорити тільки тоді, коли вона морально поводить себе в силу внутрішнього спонукання (потреби), коли, як контроль виступають її власні погляди і переконання. Вироблення таких поглядів і переконань і відповідних до них звичок поведінки і складають сутність морального виховання [2, с. 59]. Про моральність людини звичайно судять по її поведінці, але поведінка – поняття дуже широке й охоплює всі сторони життєдіяльності особистості. Тому для розкриття її моральної сутності необхідно виділити якусь найменшу одиницю, що зберігала б властивості цілого. Такою найменшою одиницею поведінки може служити вчинок. Однак моральна поведінка характеризується не тільки вчинками, але і системою моральних звичок. Моральна звичка – це здатність і уміння зробити дію не тільки без особливого на те контролю, але й у силу виробленої потреби в певній діяльності. Переконливій поведінці відповідає тверда внутрішня переконаність. Моральні мотиви керують моральними вчинками людини, спонукають її міркувати над відповідним проявом образу дій. Щоб домогтися від учнів глибоко усвідомленої, обґрунтованої поведінки, учитель початкових класів веде цілеспрямовану роботу над формуванням мотивів, їх подальшим розвитком. У даному процесі учитель виходить із суспільних вимог часу. А тому моральні мотиви не тільки основа моральної поведінки, але і досить показовий результат виховання. У моральної людини сформовані стійкі моральні мотиви, що спонукають її до відповідного поведінки в суспільстві, а

формування мотивів морального поведінки людини забезпечує моральне виховання. На цій підставі справедливим можна вважати твердження про те, що методи формування таких мотивів є методи морального виховання. Традиційні методи морального виховання орієнтовані на прищеплювання школярам норм і правил громадського життя. Однак, часто вони діють лише в умовах досить сильного зовнішнього контролю (дорослі, суспільна думка, погроза, покарання). Важливим показником сформованості моральних якостей особистості є внутрішній контроль, дія, яка приводить часом до емоційного дискомфорту, невдоволення собою, якщо порушуються перевірені особистим досвідом правила громадського життя [2. с. 67]. Педагогічний зміст роботи з духовно-морального становлення особистості школяра полягає в тому, щоб допомагати йому просуватися від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, де потрібна самостійність ухвалення рішення і моральний вибір. У молодших класах широко використовуються розповіді та бесіди на етичну тематику. Маючи в своїй основі яскравий емоційний виклад конкретних фактів і подій, з глибоким моральним змістом, впливають на почуття, допомагають вихованцям зрозуміти і засвоїти зміст моральних оцінок і норм поведінки. Розповідь сприяє не тільки розкриттю змісту моральних понять, але і викликає в школярів позитивне відношення до вчинків, що відповідають моральним нормам. У роботі з учнями різних вікових груп широко використовуються етичні бесіди. Вона застосовуються і як метод залучення учнів для обговорення, аналізу вчинків і вироблення моральних оцінок, так і як форма роз'яснення школярам принципів моральності і їхніх осмислень, і як засіб формування системи моральних уявлень і понять, що у свою чергу виступають як основа для формування моральних поглядів і переконань. Важливим є те, що під час

систематичного і послідовного обговорення знань беруть участь представники обох сторін – вихователі і вихованці. Вихователь вислуховує та враховує думки, точки зору своїх співрозмовників, будує свої відносини з ними на принципах рівноправності і співробітництва. Це сприяє поглибленню, зміцненню моральних понять, узагальненню і закріпленню знань, формуванню системи моральних поглядів і переконань.

Психологи встановили, що саме шкільний вік характеризується підвищеною сприйнятливістю до засвоєння моральних правил і норм. Це дозволяє вчасно закласти моральний і духовний фундамент розвитку особистості. Стрижнем виховання, що визначає моральний розвиток особистості в шкільному віці, є формування гуманістичного відношення і взаємини дітей, опора на почуття, емоційну чуйність. Педагогічний зміст роботи з морального становлення особистості школяра полягає в тому, щоб допомагати йому просуватися від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, де потрібна самостійність ухвалення рішення і моральний вибір. Успішність даного виду діяльності у формуванні моральних якостей школяра залежить від грамотності педагога, розмаїтості застосовуваних ним методів і емоційного відгуку дітей. Крім педагогічного впливу на формування моральних і духовних цінностей особистості впливають багато факторів: соціальне середовище, різні види діяльності, статево-рольові відмінності дітей, при цьому кожен вік вносить свій внесок у формування моральної свідомості особистості; соціальна обстановка, що склалася в нашій країні, накладає відбиток на формування особистості.

Засвоюючи поведінкові стандарти домінуючих соціальних відносин, підліток може визначити межі своєї вищої ідентифікації лише в рамках масової культури, що уніфікує його духовні потреби, виводячи їх в осно-

вному в рекреативну сферу.

Суть самоідентифікації полягає в розумінні себе як цілісності у процесі визначення меж власної культурної ідентичності. Найчастіше цей процес носить характер повного або приватного ототожнення себе з тією чи іншою культурою (масової, класичної, конфесійної і т.д.) або, навпаки, у разі виникнення субкультур (ідентифікація від зворотного) здійснюється не за ознакою спільності, а відторгнення від сформованих культурних норм.

У підліткового покоління культурна ідентифікація часто носить транзитний, перехідний характер, коли ідентичність не спирається на найближчу середу, а шукає в мінливій свідомості нові форми.

Моральні цінності не абстрактне поняття, вони тісно пов'язані з моральними якостями. Нам видається: моральна цінність – жертвна й діяльна любов до людей – вимагає виховання таких якостей особистості, як доброзичливість, прагнення робити добрі вчинки; терпимість до недоліків і помилок оточуючих, здатність просити вибачення і прощати, прагнення примиряти сваряться, не відповідати злом на зло; людинолюбство, повагу індивідуальності особистості і думки оточуючих, відповідальність за своє рішення, чесність, правдивість, справедливність, здатність бачити свої недоліки, визнавати помилки; відповідальність, дбайливість, чуйність до людей, співчуття; працьовитість, дбайливе ставлення до праці іншого, бажання радувати своєю працею інших; совісність, сором'язливість, здатність слухати «голос совісті».

Отримавши свободу, засоби масової інформації, різні форми масової культури стали визначальним чинником впливати на формування ціннісних установок, стилю та способу життя населення, особливо молоді.

Серед цієї вікової категорії почалося різке зниження значущості духовно-моральних цінностей. Для більшої її частини не виправдано приниженим

є значення народного та духовного мистецтва, художніх творів вітчизняної класики. У той же час молоді люди цікавляться авангардистським мистецтвом, яке є свого роду стимулятором соціокультурних цінностей.

Активне залучення особистості до різних видів мистецтва допомагає формувати позитивні ціннісні орієнтації, сприяє більш успішному моральному становленню, допомагає усвідомленню, уточненню цілей, бажань, труднощів і проблем, зміцнюючи можливість для активно-пізнавальної, соціально-творчої діяльності, розвитку індивідуальних здібностей з метою більш ефективної адаптації до сучасних перспективних умов середовища.

Моральні цінності проявляються, як було вище сказано, у вчинках людини, зроблених по відношенню до іншої людини. Таким чином, мистецтво є ефективним засобом формування морально-ціннісних орієнтацій особистості і здатне залишити глибокий слід у її становленні, допоможе реалізувати можливості, долучити до накопиченого людського досвіду, загальнолюдських інтересів, прагнень та ідеалів [2, с. 71].

Нам вдалося прослідкувати як відбувається духовно-моральне становлення школярів за допомогою впливу на них різних засобів та цілісної особистості педагога.

Висновки. Вплив на людину, з метою формування в неї духовно-моральних цінностей – тема, що вивчають учені вже кілька тисяч років. За цей час уже було більш-менш сформоване поняття про духовну і моральну поведінку людини. Істотні зрушення в житті суспільства відбиваються на формуванні ціннісних орієнтацій сучасних підлітків, що проявляється в перевазі цінностей, пов'язаних з особистим життям конкретної людини, а також значною варіативністю індивідуальних систем ціннісних орієнтацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрущенко В. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне / Віктор Андрущенко, Микола Михальченко // Вища освіта України. – № 5. – 2005. – С. 5–12.
2. Зосимовський А.В. Моральне виховання і вчитель в умовах соціальних змін / Зосимовський А.В. // Педагогіка. – № 7. – 1998. – 77 с.
3. Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / Відп. ред. І.П. Стогній. – К., 2003. – 716 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані педагогічні твори / Сухомлинський В.О. // Молода гвардія – М., 1980, т.2. – 302 с.
5. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – №4. – С.13–18.
6. <http://www.dukhovnist.in.ua/uk/nevydyti-peremohy/153-etuka.html>
7. mydisser.com/ua/catalog/view/238/239/9706.html